

I. В. Шимановичкандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянського державного педагогічного університету

ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПОТРЕБИ В ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИХОВАННІ: НАУКОВІ ДЖЕРЕЛА Й ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ

Статтю присвячено з'ясуванню сутності поняття «професійне самовиховання» в контексті цільового орієнтира фахової підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Визначено наукові джерела базового поняття дослідження та здійснено його дефінітивний аналіз. Підкреслено, що, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених вивченню змісту поняття «професійне самовиховання», у науково-педагогічній літературі спостерігається неоднозначність підходів до його трактування. Розкрито розуміння сутності професійного самовиховання вітчизняними та зарубіжними науковцями. З'ясовано, що сучасна педагогічна наука трактує професійне самовиховання як багатозначну категорію. Вчені розглядають професійне самовиховання вчителя як специфічну діяльність, що має певну структуру: мотиви, мету, зміст, суб'єкт, об'єкт, засоби, умови здійснення, підходи, результат. Розкрито зміст і сутність поняття «професійне самовиховання». З огляду на концепції провідних учених уточнено авторське визначення цього феномену, що становить термінологічне поле професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Наголошується, що в сучасному науковому просторі наявна низка дефініцій поняття «професійне самовиховання», які мають певні розбіжності, що визначаються кутом зору того чи іншого дослідника, предметною сферою його вивчення, науковими поглядами й інтересами. Проведений аналіз понятійно-термінологічного апарату дослідження дає змогу дійти висновку, що, незважаючи на існування значної кількості трактувань ключового поняття, у педагогічному дискурсі професійне самовиховання майбутнього вчителя розглядається як усвідомлене творче ставлення до себе, вдосконалення своєї особистості та створення себе як професіонала. Встановлено, що професійне самовиховання є невід'ємною складовою частиною педагогічної діяльності й одним із важливих компонентів підготовки сучасного вчителя іноземних мов.

Ключові слова: професійне самовиховання, майбутній учитель іноземних мов, професійна підготовка, здобувач вищої освіти, професійне становлення.

Постановка проблеми. Основним напрямом діяльності педагогічного закладу вищої освіти є підготовка фахівців на засадах особистісно зорієнтованої освіти, що передбачає створення умов для розвитку творчої індивідуальності майбутнього вчителя, формування його професійної позиції на гуманістичних засадах і підготовку до професійної самореалізації. Основна увага має бути зосереджена на активності здобувача вищої освіти в процесі власного фахового становлення, важливим складником якого є поступове усвідомлення студентом можливості та необхідності позитивних змін і постійного вдосконалення себе як людини та професіонала. Такий підхід значно підсилює роль професійного самовиховання в системі педагогічної підготовки вчителів іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими для розуміння професійного самовиховання як невід'ємної складової підготовки педагогів є дослідження В. Бондар, В. Гриньової, О. Дубасенюк, В. Лозової, Н. Ничкало, О. Пехоти, В. Семиченко, С. Сисоєвої, Т. Суцzenко, С. Хатунцевої. Науковцями визначено вимоги до фахо-

вої підготовки майбутнього вчителя, чільне місце серед яких належить постійному збагаченню його особистості, підвищенню майстерності засобами самоосвіти й самовиховання.

Останнім часом активізувалися наукові пошуки в галузі самовиховання майбутніх педагогів. Аналіз цих досліджень дає можливість виділити такі напрями: професійне самовиховання студентів під час проходження педагогічної практики (А. Мікаберідзе, О. Трещев), особливості самовиховання студентської молоді (Ю. Бабанський, І. Зязюн, А. Калініченко, А. Суцzenко), специфіка роботи над собою аспірантів (Г. Широкова), педагогічне керівництво самовиховною діяльністю студентів (Р. Гаріф'янов, С. Кабанова, З. Сєпчева), професійно-моральне самовиховання майбутніх учителів (С. Даньшева, О. Кучерявий, А. Раїмкулова, Л. Суцzenко, М. Ткачова, О. Яцій).

Незважаючи на незаперечну важливість усіх наукових досліджень у цій царині, ступінь розроблення проблеми формування в майбутніх учителів іноземної мови потреби в професійному самовихованні є недостатнім.

Мета статті. Метою статті є з'ясування сутності поняття «професійне самовиховання» в контексті цільового орієнтира фахової підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції й нові цільові установки в освітній сфері вимагають переосмислення характеру підготовки педагогічних кадрів. Ми погоджуємося з думкою Л. Сущенко, що для майбутнього педагога вкрай важливим стає здатність до саморозвитку, самоосвіти та самовиховання на постійній основі, спроможність працювати в атмосфері безперервного творчого пошуку [1]. Перегляд теоретичних засад педагогічної підготовки, створення особистісно зорієнтованих технологій професійного становлення майбутнього вчителя, пошук ефективних шляхів виникнення суб'єктності здобувачів вищої освіти потребує глибокого вивчення й застосування у вищій школі феномену професійного самовиховання.

Виходячи з контексту нашого дослідження, безперечний інтерес становить докторська дисертація О. Кучерявого, присвячена питанням організації цілісного процесу підготовки майбутніх педагогів дошкільних закладів і початкових класів засобами самовиховання [2]. Вченим обґрунтовано сутність професійного самовиховання як особистісно й суспільно значущої самотворчості майбутнього фахівця. Автором встановлено взаємозв'язок між інтегральною готовністю студента до професійної діяльності та рівнем його самовиховної активності, презентовано методи й засоби педагогічного стимулювання самовиховної активності студентів.

В осмисленні феномена професійного самовиховання значної ролі набуває робота О. Яцій, присвячена дослідженню проблеми морального самовиховання студентів [3]. Науковцем визначено, по-перше, сутність, критерії та рівні готовності майбутніх учителів до морального самовиховання; по-друге, обґрунтовано педагогічні умови ефективного формування цієї готовності; по-третє, розроблено групу засобів педагогічного стимулювання морального самовиховання студентів. Таким чином, автором дослідження експериментально перевірено можливості застосування самоаналізу в процесі морального виховання майбутніх учителів.

Також заслуговує на увагу наукова праця С. Даньшевої [4], в якій доведено, що ефективність професійного самовиховання студентів технічних університетів підвищується за умови цілеспрямованого керівництва ним з боку професорсько-викладацького складу. На підставі теоретичного аналізу проблеми організації роботи над собою, а також специфіки інженерно-технічної праці обґрунтовано сутність професійного самовиховання студентів технічних спеціальностей. Крім

того, дослідницею розроблено засади й відповідні форми, методи педагогічного керівництва професійним самовихованням. Ученою визначено й експериментально перевірено групи засобів педагогічного керівництва професійним самовихованням студентів в умовах навчально-виховного процесу в технічному закладі вищої освіти.

Для нашого дослідження вагомими є теоретичні основи розвитку самовиховної активності студентів, які обґрунтовано в дисертації І. Середи [5]. Вченим визначено структурні компоненти самовиховної активності, її критерії, показники та рівні. Наукова цінність роботи полягає в розробленні теоретичної моделі активізації процесу самовиховання студентів і запровадженні методики реалізації цієї моделі. Автором дослідження виявлені й експериментально перевірені організаційно-педагогічні умови активізації самовиховної діяльності студентів університету. Особливу увагу вчена приділяє визначенню й аналізу можливостей виховного простору гуманітарного факультету в розширенні ціннісно-мотиваційного поля студента шляхом актуалізації цінностей самовиховання.

Отже, вітчизняні дисертаційні дослідження останніх років є підґрунтям для розроблення теоретичних питань професійного самовиховання майбутніх учителів іноземної мови.

У контексті нашого дослідження необхідно здійснити дефінітивний аналіз ключового поняття «професійне самовиховання». Проаналізуємо визначення цього феномену вітчизняними й зарубіжними вченими. Так, С. Єлканов трактує професійне самовиховання як «свідому роботу над самовдосконаленням своєї особистості як професіонала: адаптування власних індивідуально-неповторних особливостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності та неперервне вдосконалення ідейно-моральних та інших соціальних рис своєї особистості» [6, с. 7]. Погоджуючись із думкою вченого, необхідно зауважити, що в контексті гуманістичної освіти змістом професійного самовиховання повинно стати не стільки адаптування особливостей вчителя до вимог професії, скільки вихід на власну педагогічну парадигму саморозвитку.

За Б. Зязіним професійне самовиховання – це діяльність людини з метою розвитку й удосконалення в собі таких якостей і здібностей, яких вимагає обрана людиною професія [7]. На нашу думку, в наведеному вище визначенні не знайшла відображення основна ознака самовиховання – її обумовленість потребою роботи над собою. Адже вимоги професії та інші зовнішні фактори без поєднання з внутрішніми спонуканнями людини не впливають на її активність у самовиховній діяльності.

О. Яцій тлумачить професійне самовиховання як «свідому діяльність, що спрямована на

Визначення поняття «професійне самовиховання»

Автор, джерело	Зміст поняття «професійне самовиховання»
Т. В. Вайніленко [12, с. 10]	Свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності й розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності й особистої програми розвитку
Т. В. Дьякова [13, с. 143]	Цілеспрямована, свідома й самостійна діяльність, яка виникає внаслідок активної взаємодії особистості з середовищем, що впливає на вдосконалення особистості
С. Б. Єлканов [6, с. 7]	Свідома робота над самовдосконаленням своєї особистості як професіонала: адаптування власних індивідуально неповторних особливостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності й неперервне вдосконалення ідейно-моральних та інших соціальних рис своєї особистості
Б. П. Зязін [7, с. 2]	Діяльність людини з метою розвитку й удосконалення в собі таких якостей і здібностей, яких вимагає обрана людиною професія
В. О. Іщенко [8, с. 7]	Самовдосконалення відповідно до професійного ідеалу
Л. С. Нечипоренко [14, с. 63]	Свідома й цілеспрямована робота над собою для вдосконалення своїх індивідуальних якостей, підвищення рівня культури й світогляду, позбавлення негативних рис характеру
О. С. Прокопова [10, с. 73]	Усвідомлена робота над удосконаленням своїх професійно значущих якостей педагога, емоційно-вольової сфери, комунікативної компетентності, організаційних здібностей, психолого-педагогічної підготовки відповідно до вимог гуманістичної парадигми освіти
В. А. Семиченко [15, с. 50]	Цілісна система дій з усвідомлення, визначення життєвих і професійних пріоритетів, її аналітичного розгляду, співвіднесення, критичної оцінки, постійної рефлексії власних дій і вчинків
Г. С. Черкашин [16, с. 119]	Навмисні дії людини, які здійснюються за власною ініціативою, коли суб'єкт свідомо виробляє в себе певні особистісні якості
О. М. Яцій [3, с. 6]	Свідома діяльність, яка спрямована на власну особистість з метою формування у неї професійно значущих якостей, вмінь і навичок

власну особистість з метою формування в неї професійно значущих якостей, умінь і навичок» [3, с. 6]. На нашу думку, сучасні принципи професійної підготовки вчителів розширюють можливості самовиховання. Ми вважаємо, що спрямованість роботи студентів над собою має бути адекватною гуманістичній спрямованості національної системи освіти. Пріоритетом здобувача вищої освіти є можливість стати суб'єктом саморозвитку й побудувати особистісну траєкторію професійного становлення, що дає майбутньому вчителю іноземних мов свободу в подальшій самореалізації та фаховому становленні.

В. Іщенко розглядає професійне самовиховання як самовдосконалення відповідно до професійного ідеалу [8]. Підтримуючи думку науковця, пропонуємо розглядати як орієнтир для роботи над собою не ідеал або еталон, зразок чи професіограму, які передбачають наявність стандартних і жорстких вимог до особистості, а «Я-образ» учителя-професіонала. Погоджуючись з І. Зубковою щодо сприйняття цього образу як «індивідуально-варіативної, динамічної даності» [9, с. 4], особливу увагу ми звертаємо на той факт, що внутрішня робота з формування «Я-образу» не зводиться лише до нагромадження його структурних чи функціональних компонентів. Творення й постійне уточнення образу відбувається на основі інформації про себе й очікуваннях майбутнього, власного досвіду, що сприяє індивідуально-осо-

бистісному самовираженню й творчому пошуку майбутнього вчителя іноземних мов.

Цінним для нашого дослідження є визначення О. Прокопової, яка розуміє професійне самовиховання як «усвідомлену роботу над вдосконаленням своїх професійно значущих якостей педагога, емоційно-вольової сфери, комунікативної компетентності, організаційних здібностей, психолого-педагогічної підготовки відповідно до вимог гуманістичної парадигми освіти» [10, с. 73]. В контексті наших наукових розвідок для більш повного розкриття сутності професійного самовиховання майбутнього вчителя іноземних мов пропонуємо враховувати такий напрям роботи над собою, як розвиток особистісних властивостей, спрямованих на індивідуальні досягнення в педагогічній творчості.

С. Даньшева констатує, що професійне самовиховання є цілеспрямованою, свідомою та специфічною діяльністю особистості над собою, зміст якої визначається сукупністю якостей, необхідних людині для творчої роботи обраного фаху [4]. У цьому визначенні вчений акцентує увагу на творчому характері професійної діяльності.

Нам імпонує думка С. Хатунцевої, що самовиховання майбутнього вчителя є свідомою вмотивованою систематичною діяльністю майбутнього вчителя, спрямованою на розвиток професійно значущих якостей відповідно до вимог педагогічної професії [11].

Свій погляд на розуміння сутності цього феномену висловлює О. Кучерявий, який наголошує, що «професійне самовиховання майбутнього педагога є саморухом особистості до самореалізації, усвідомленим процесом здійснення студентом сукупності творчих дій, що базується на єдності його свідомості й самосвідомості та спрямований на оволодіння ним інтегральною готовністю до самовдосконалення після навчального закладу» [2, с. 18]. Вчений розкриває сутність самовиховання в його здатності до розвитку як творчого процесу, акцентує увагу на психологічній передумові, що забезпечує самовиховні дії, – єдності свідомості й самосвідомості особистості, а також конкретизує орієнтир професійного самовиховання – готовність до самостійної педагогічної діяльності, що є цінним для формування в майбутніх учителів іноземних мов потреби в професійному зростанні.

Наведемо деякі з найбільш відомих підходів до визначення поняття «професійне самовиховання» у психолого-педагогічній науці у вигляді таблиці.

Порівняльний аналіз наведених визначень сутності професійного самовиховання дає змогу зробити деякі узагальнення: вчені розглядають професійне самовиховання вчителя як специфічну діяльність, що має певну структуру: мотиви, мету, зміст, суб'єкт, об'єкт, засоби, умови здійснення, підходи, результат; мета і зміст самовиховної діяльності майбутнього педагога обумовлюються та регламентуються системою вимог з боку суспільства до особистості вчителя та його професії; зміст професійного самовиховання становить процес формування знань, умінь, навичок, якостей, здібностей, які необхідні для професійної діяльності вчителя, зокрема, іноземних мов; ефективність роботи особистості над собою зростає за умови цілеспрямованого, свідомого, креативного характеру цієї діяльності.

Спираючись на сучасні наукові уявлення, ми визначаємо професійне самовиховання майбутнього вчителя іноземних мов як свідому діяльність з метою професійно-особистісного розвитку власної індивідуальності для більш повної самореалізації в педагогічному процесі.

Висновки і пропозиції. Аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дає можливість з'ясувати концептуальні підходи до визначення сутності поняття «професійне самовиховання». У сучасному науковому просторі наявна низка дефініцій поняття «професійне самовиховання», які мають певні розбіжності, що визначається кутом зору того чи іншого науковця, предметною сферою його дослідження, науковими поглядами й інтересами.

Отже, теорія професійного самовиховання майбутнього вчителя іноземних мов у традицій-

ному розумінні являє собою систему уявлень, ідей, понять щодо вдосконалення здобувачем вищої освіти власних професійно значущих якостей, умінь, навичок, педагогічної культури й майстерності на певних етапах фахової підготовки. Проведений аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження допоміг дійти висновку, що, незважаючи на існування значної кількості трактувань ключового поняття, у педагогічному дискурсі професійне самовиховання майбутнього вчителя розглядається як усвідомлене творче ставлення до себе, вдосконалення своєї особистості й створення себе як професіонала.

Встановлено, що професійне самовиховання є невід'ємною складовою частиною педагогічної діяльності й одним із важливих компонентів підготовки сучасного вчителя іноземних мов. З утвердженням гуманістичної освіти наголошуємо на провідній ролі самовиховання як фактору професійного становлення майбутнього вчителя іноземних мов за умови активності студента в цьому процесі. Успішне здійснення самовиховної діяльності залежить від мотивації до постійного особистісного і професійного зростання. Для цього в процесі фахової підготовки необхідно створити умови, які б сприяли формуванню в майбутнього вчителя іноземних мов потреби в професійному самовихованні.

Список використаної літератури:

1. Сущенко Л. О. Культурологічна спрямованість професійної підготовки майбутнього педагога – вектор безперервного процесу його самовдосконалення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2017. Вип. 55 (108). С. 324–332.
2. Кучерявий О. Г. Теоретичні і методичні основи організації професійного самовиховання майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів початкових класів: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 406 с.
3. Яцій О. М. Педагогічне стимулювання морального самовиховання майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Одеса, 1996. 12 с.
4. Даньшева С. О. Професійне самовиховання студентів технічних вузів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2000. 16 с.
5. Серєда І. В. Організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів гуманітарних факультетів університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Миколаїв, 2005. 260 с.
6. Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя : учебное пособие для студентов пединститутів. Москва, 1989. 189 с.
7. Зязин Б. П. Педагогические основы профессионального самовоспитания студентов в

- педагогическом вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Алма-Ата, 1978. 20 с.
8. Ищенко В. А. Проблемы профессионального самовоспитания будущего учителя музыки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Москва, 1991. 18 с.
 9. Зубкова І. Ю. Психологічні особливості Я-образу вчителя-професіонала за структурними компонентами цілісної моделі. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 5. С. 4–11.
 10. Прокопова О. С. Система професійного самовдосконалення вчителя хімії середньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 298 с.
 11. Хатунцева С. М. Теоретичні і методичні засади формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2018. 561 с.
 12. Вайніленко Т. В. До питання формування готовності майбутніх вчителів до професійного самовдосконалення. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики* : збірник наукових праць. Київ, НПУ, 1999. Вип. 3. С. 8–12.
 13. Дьякова Т. В. Вдосконалення особистості вчителя через самоаналіз і самооцінку. *Педагогічні науки* : збірка наукових праць. Херсон, 1998. С. 142–145.
 14. Нечипоренко Л. С. Педагогічна культура. Харків, 1993. 145 с.
 15. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу / В. А. Семиченко, О. М. Галус, Л. В. Зданевич ; за загальн. ред. В. А. Семиченко. Хмельницький : ХГТП, 2001. 253 с.
 16. Черкашин Г. С. Использование целенаправленной психической саморегуляции с целью самовоспитания будущего учителя. *Комплексный подход к формированию личности будущего педагога* : сборник научных трудов. Днепропетровск, 1980. С. 119–124.

Shymanovych I. The formation of future foreign language teachers' need for professional self-development: scientific origins and definition analysis of key concepts

The article is devoted to the clarifying of the essence of the concept of "professional self-development" in the context of the target of professional training of future foreign language teachers. The scientific origins of the basic concept of the research are determined and its definition analysis is carried out. It is emphasized that, despite the significant number of publications devoted to the study of the content of the concept of "professional self-development", in the scientific and pedagogical literature there is ambiguity of approaches to its interpretation. The understanding of the essence of professional self-development by Ukrainian and foreign scientists is revealed. It was found that modern pedagogical science treats professional self-development as a multifaceted category. Scientists consider professional self-development of a teacher as a specific activity that has a certain structure: motives, purpose, content, subject, object, means, conditions of implementation, approaches, result. The content and essence of the concept of "professional self-development" are revealed. According to the concepts of leading scientists the author's definition of this phenomenon is clarified, which is the terminological field of professional training of future foreign language teachers. It is emphasized that in the modern scientific space there are a number of definitions of the concept of "professional self-development", which have certain differences determined by the point of view of a researcher, the subject area of his study, scientific views and interests. The analysis of the conceptual and terminological apparatus of the research allows us to conclude that, despite the existence of a significant number of interpretations of the key concept in pedagogical discourse professional self-development of future teachers is seen as a conscious creative attitude, improvement of own personality and creation of oneself as a professional. It has been established that professional self-development is an integral part of pedagogical activity and one of the important components of a modern foreign language teacher's training.

Key words: professional self-development, future teacher of foreign languages, professional training, applicant for higher education, professional development.